

В. П. Передерко

**НЕОСЛАВІЗМ В. БОБРИНСЬКОГО:
АПОЛОГІЯ «РУССКИХ»* ХОЛМЩИНИ**

Світоглядні орієнтири суспільства ґрунтуються на іманентних складових — дійсності та ментальності. На нашу думку, ідеологічна платформа неославізму експлуатовалась царизмом для задоволення великодержавно-імперських анексійних проєктів. У цьому контексті актуальним є вивчення життя та громадсько-політичної діяльності відомого російського націоналіста Володимира Олексійовича Бобринського. Граф займав активну громадянську позицію стосовно захисту прав православних «русских», до яких він безапеляційно зараховував також русинів Австро-Угорщини та українське етнічне населення Холмщини.

Варто зауважити, що в українській історіографії практично немає спеціальних наукових праць, присвячених цій особі. Натомість у роботах таких дослідників, як С. Макарчук, І. Мацевко, О. Сухий, аналізується діяльність графа у контексті неославістського аспекту політики Росії щодо Галичини [1]. У Росії про його активну роль у справі захисту «русских» Австро-Угорщини і Холмщини згадують у своїх працях О. Бахтуріна, М. Клопова, Н. Пашаєва, О. Міллер [2].

Метою цієї статті є спроба охарактеризувати позицію графа В. Бобринського стосовно «холмського питання» у контексті його неославістського світогляду, підвалинами якого був захист «русского» простору як у Росії, так і за її межами.

Лібералізація політичної системи на початку ХХ ст. вкупі з активізацією націоналізму як принципово нової ідеології

* У тексті статті при цитуванні російськомовних джерел автор свідомо вживає термін «русский» у лапках для уникнення заангажованого відображення історичної дійсності. З приводу використання цього поняття у контексті політики Російської імперії щодо західноукраїнських земель в цілому та Галичини зокрема див. Передерко В. Проблема смислу етнонаціонального поняття «русские» в контексті зовнішньої політики Росії щодо Галичини на початку ХХ ст. / Віталій Передерко // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — Вип. 9–10. — С. 144–148; Його ж. Термінологічна плутанина серед русинів Галичини як фактор проросійської пропаганди на початку ХХ століття // Обрії. Науково-педагогічний журнал. — 2006. — № 2. — С. 89–92.

суспільно-політичної боротьби за незалежність народів Російської імперії вимагала від урядовців послідовності, що полягала у необхідності визнання прав етнічних та конфесійних меншин у складі монархії. «Холмське питання» стало маркером змагання поляків та росіян у контексті протистояння за формування національних територій у межах однієї держави.

Спроби виокремлення «русских» земель зі складу Царства Польського здійснювались ще у XIX ст., але всі вони не виходили за рамки дискусій проектів у різних відомствах. Процес активізувався після царського указу від 17 (30) квітня 1905 р. «Про зміцнення підвалин віротерпимості», який дозволив особам, старшим за 14 років, змінювати за власним бажанням віру, включаючи вихід з православ'я [3, с. 373–374]. Внаслідок цього у 1905 році православна церква у Холмщині і Підляшші втратила близько третини парафіян (100–150 тис. уніатів). На думку сучасних російських істориків, це був результат насильницького насадження православ'я царизмом в уніатському середовищі місцевих русинів [3, с. 282] та водночас терор з боку місцевих поляків, котрі примушували місцевих мешканців до прийняття католицизму [4, с. 108–109]. Тиск на етноконфесійну самобутність русинів у Царстві Польському призвів до того, що останні почали зближуватись з католицькою конфесією, котра виступала перепоною русифікації [3, с. 282]. На думку відомого сучасника подій М. Грушевського, усі питання, які стосувалися співвідношення православного і католицького населення в Холмщині і Підляшші, можна пояснити лише помилками централістської політики Російської держави: «Виганяло воно українську мову — поляки користали з того, щоб поширювати польську. Насилав російський синод московських попів — польське духовенство користало з того, що для української людності ці попи були чужі й неприємні, й прихияляло її до костелу...» [5, с. 35].

Такі радикальні конфесійні зміни спонукали до нових спроб консолідувати територію «русской» нації та приєднати «Забузьку Русь». Енергійним поборником створення окремої губернії насамперед виступав єпископ Холмський і Люблінський Євлогій (Василь Семенович Георгієвський — родом із Тульської губернії, у селі Сомово його батько був священиком) — націоналіст, який «справи російської державности ставив перед

справами церкви» [4, с. 106–107]. Згодом його найближчим соратником став В. Бобринський. У своїх споминах Євлогій згадував, що граф енергійно підтримував його у справі відстоювання інтересів «руського» населення [6].

Дослідник С. Позняк припускає, що «для команди Столипіна названа проблема була напряму пов'язана зі статусом майбутньої «етнографічної» Польщі», тому не варто зводити початок актуалізації холмської проблеми виключно до активних клопотань Холмського православного братства та єпископа Євлогія зокрема [7, с. 160].

У 1906 р. МВС розпочало розробку відповідного проекту, а у 1909 р. до обговорення цього питання приступила Державна дума. Суть урядового законопроекту, який було передано 19 травня 1909 р. до парламенту, зводилась до наступного. Зі східних повітів Люблінської і Сідлецької губерній створювалась нова Холмська губернія. До неї мали увійти Білгорайський, Влодавський, Грубешівський, Томашівський і Холмський повіти. Внаслідок цього Сідлецька губернія в адміністративному плані скасовувалась, а її західні повіти передавалися Люблінській губернії. Кордони майбутньої губернії визначалися спеціальною картою. Для обґрунтування виділення цих територій у 1909–1911 рр. було здійснено спеціальний урядовий перепис населення Холмщини і Підляшшя (за мовним принципом, а не за релігійною ознакою). Таким чином визначалася кількість православного населення, а також населення, яке розмовляло «на руском». Частина повітів, що залишалися поза межами кордонів новоутвореної Холмської губернії, розподілялися поміж повітами інших губерній. Так, з північно-західної частини Білгорайського повіту та з частини Замостського повіту створювався новий повіт — Шебрешинський.

Товариш міністра внутрішніх справ С. Крижановський відзначав з цього приводу: «Насправді на офіційно ніколи не висловлену думку, цей захід мав на меті встановлення національно-державного кордону між Росією та Польщею, на випадок дарування Царству Польському автономії...» Прихованим змістом цієї реформи, на його думку, було «намагання обмежити кордони Польщі» [8, с. 20].

У парламенті було утворено робочу комісію, до якої ввійшли зокрема М. Антонов (голова), Євлогій, Д. Чихачов, В. Бобрин-

ський, Г. Андрійчук, Л. Димша, І. Гарусевич [4, с. 116]. Комісія після обговорення проекту внесла окремі зміни, зокрема кордон майбутньої Холмської губернії пропонувалося перемістити ще далі на захід [9]. Фактично після 1905 р. російсько-польська полеміка про «справжню» національність приблизно 300-тисячного русинського населення набула запеклого характеру, тому що «кожна зі сторін оперувала вигідними їй статистичними даними» [3, с. 375].

Варто зауважити, що саме парламентська фракція націоналістів та помірковано правих, до якої належав Бобринський, надавала великого значення законопроекту про виділення із складу Царства Польського східних частин Люблінської та Сідлецької губерній з переважаючим українським населенням (у їхньому розумінні «руським») і утворення з них окремої Холмської губернії. Однак навіть вона не могла проігнорувати той факт, що католиків на території потенційної губернії все-таки було більше, ніж православних (згідно з доповіддю члена робочої комісії Д. Чихачова у Думі в 1912 році). Це спонукало прихильників проекту актуалізувати позаконфесійну етнолінгвістичну концепцію «русской» нації (відому ще з публіцистики М. Каткова). У цій концепції стверджувалось, що частина католиків Холмщини продовжує залишатись «руськими», що не без зусиль захищають, не завжди усвідомлено, рідну мову та звичаї. Нарівні з православними вони потребують утворення окремої губернії, яка надійно захистить їх від ополячення. Протилежну тезу про те, що частина православних, можливо, не вважала себе «руськими», націоналісти до уваги не брали [3, с. 375–376].

Граф став активним захисником проекту виділення зі складу Царства Польського Холмщини та утворення окремої губернії. Восени 1909 року відбувається його поїздка до Холмщини. Він акцентував увагу на тому, що «у Холмщині поляки пригнічують «руських» — і місцеве населення бажає такого відокремлення». Доводячи останнє, граф опублікував кілька статей у часописі «Новое время» [10, с. 20]. Кожного разу, коли у Думі піднімалось питання польсько-російських взаємин, Бобринський рішуче висловлювався проти поляків [10, с. 20].

Поляки умисно затягували розгляд законопроекту, називали його «четвертуванням», «четвертим поділом Польщі». Іс-

нувало побоювання, що затягування його обговорення в комісії призведе до того, що законопроект врешті-решт «поховають» під яким-небудь дрібним приводом. Єпископ згадував, що з метою пришвидшення його прийняття він вирішив запросити депутатів до Холмщини, щоб вони наочно побачили наслідки етнорелігійного гніту польськими поміщиками місцевих «русских» селян.

На його пропозицію відгукнулись кільканадцять осіб, у т. ч. В. Бобринський, О. Гжицький, Д. Чихачов, Є. Ковалевський, М. Львов та інші. Ознайомлювальна агітаційна акція відбувалася у супроводі двох журналістів із газет «Речь» і «Новое Время» на початку літа 1910 р. (розпочалась 3 червня) [6]. Делегація побувала у Ліснинському монастирі, у Холмі та його околицях, а також у маєтку Неплі на Підляшші у гостей у Л. Димші. Учасники подорожі мали нагоду познайомитися з місцевими мешканцями та їх потребами [4, с. 116]. У цьому контексті варто відзначити думку графа Бобринського, який на бенкеті в Грубешові заявив, що саме по собі виключення Холмщини зі складу Царства Польського не утримає в ній культурного впливу Росії [11]. Депутат-поляк Л. Димша писав, що червнева подорож російських націоналістів була «демонстрацією на користь законопроекту за участі агентів уряду та місцевої агітації» [12, с. 114–115]. У спеціально підготовленій та надрукованій у 1910 р. брошурі російською мовою він доводив, що Дума не має права вирішувати справи Холмщини, тому що ці землі визнані територією Польщі Віденським конгресом і тому підпадають під юрисдикцію міжнародного права [12, с. 97–102]. Російський дослідник А. Аврех констатує, що поїздка депутатів для демонстрації радісної зустрічі холмських селян з «народними обранцями» з надією на швидке «звільнення» від польського гніту була «на рідкість грубою роботою з підставними представниками, зігнаними селянськими сходами та іншими подібними прийомами» [13, с. 169].

Згодом колеги-депутати на чолі з П. Балашовим відгукнулись на запрошення вчителя Варшавської гімназії С. Алексеєва відвідати також Варшаву. Саме там Євлогій заявив, що «справедливе врегулювання російсько-польських відносин на Бузі (тобто в Холмщині) сприятливо відіб'ється і на Віслі (тобто у Варшаві)» [6]. Відтак, лейтмотивом його парламентських

виступів на підтримку законопроекту була думка про те, що в Холмщині пригнічують корінне «русское» населення, а у краї йде цілеспрямована колонізація, яка виявляється у насильницькому наверненні у римо-католицизм.

У зв'язку з планами введення польського самоуправління комісія визнала виділення Холмщини «безумовно необхідним, оскільки в іншому разі «руському» населенню цього краю загрожує за короткий час повне ополячення». Приклад «Галицїи» і «Западно-Русского края» показав, наскільки важко забезпечити національні інтереси «руського» населення навіть там, де воно значно чисельніше, ніж у Холмщині [14, с. 195]. Щоб пришвидшити просування питання весною 1911 р. Євлогій навіть зустрічався з прем'єром і останній пообіцяв свою підтримку. Однак через загибель Столипіна рішення про створення губернії було прийняте вже при його наступникові В. Ковцові [15].

25 листопада (ст. ст.) 1911 року проект виділення Холмщини був внесений на розгляд парламенту. Позицію російських націоналістів озвучив 29 грудня 1911 року в Думі зокрема і граф В. Бобринський. На його думку, означена територія «повинна бути у безперечному національному володінні не Росії, — тут все Росія — але Русі...» [3, с. 377]. У той же час це не заважало йому визнавати, що населення Холмщини сильно ополячене, однак цей факт слугував якраз аргументом на користь терміновості заходів щодо «спасіння» ще не зовсім втраченої «одвічно русской» його природи» [16, с. 163]. Дослідник О. Міллер резюмує, що для російських націоналістів Холмщина чітко виступала обов'язково в образі національної території, а не просто частини імперії [17], як, між іншим, і Галичина, Буковина, Закарпаття та Наддніпрянська Україна. Соратник Бобринського Д. Чихачов у своїй доповіді підкреслив, що «русская» народність є чисельно переважаючою, а «Холмщина разом із Галицією складають одне ціле зі всією Західною Росією» [14, с. 196].

В. Бобринський у виступі під час дискутування холмської проблеми у парламенті розповів про свої особисті враження після численних бесід з православними і католицькими селянами в Холмщині: «Я повинен вам передати одностайну мольбу всіх православних, всіх без виключення, про виділення та визнання краю «руським», про урочистий акт, який би переконав

населення, що тут ніколи більше не буде Польщі». Бобринський також передав побоювання «русских» селян-католиків про можливість посягання на свободу їхньої віри після виділення Холмщини: «...Ми урочисто звідси заявляємо, що жодного прагнення притіснити свободу... їхньої віри, свободу віри, яку бажає сповідувати цей народ, ніколи не буде, ми сподіваємось, з боку уряду. Якщо ж воно буде виявлятися, то ми перші будемо підписувати запити, які зуміють внести представники польського кола. (*Оплески справа*)... Місцеві селяни, хоча і католики, — якщо ви добротою, якщо ви «по-руски» як належить, будете з ними поводитись, — повірте, якщо вони втрачені для Православної Церкви, то далеко ще не втрачені для «русского» народу...» [14, с. 206–207].

Для його виступів, так само, як і для виступів Д. Чихачова, була характерною впевненість, що виділення є лише першим кроком до єднання цього краю з корінною Росією. «Нікого примушувати ми не хочемо, а хочемо підняти «русскую» народність шляхом культури, шляхом «русской» школи, економічним розвитком і організацією самопомогі і самодіяльності «русского» селянства. Але для цього, панове, потрібно розпочати з виділення» [9].

Дискусія у парламенті тривала до квітня 1912 р. Лише 26 квітня (9 травня) 1912 р. проект утворення зі східних частин Люблінської і Сідлецької губерній окремої Холмської губернії з підпорядкуванням її міністру внутрішніх справ був прийнятий у парламенті правоохтябристською більшістю 156 голосами «за» при 108 «проти». У кінці травня 1912 р. Євлогій за свою наполегливу та цілеспрямовану діяльність щодо захисту холмського населення був посвячений у сан архієпископа [6]. 23 червня (ст. ст.) холмський законопроект підписав цар. Кордони губернії були окреслені строго на етнографічних засадах, причому населення Холмщини і Підляшшя офіційно зараховане до «малоросів» [4, с. 122].

Створення Холмської губернії з «руським» населенням було особливою та найяскравішою перемогою в історії партії націоналістів — «Всероссийский национальный союз» та її фракції у парламенті. Націоналісти у цей період відчували свою політичну міць як у Думі, так і за її межами. Позитивне вирішення «холмського питання», на нашу думку, було на-

самперед заслугою діяльності Євлогія та його найближчого соратника графа В. О. Бобринського. Очевидно, вони сподівались, що наступним кроком стане кооптація «русских» Прикарпатської Русі. Бобринський підтримкою законопроекту продемонстрував послідовну політичну та світоглядну позицію, відповідно до якої змістом своєї громадсько-політичної діяльності він обрав захист інтересів «русского» населення незалежно від його місця проживання. Графа можна назвати одним із апологетів «екстериторіального націоналізму» як імперської геополітичної доктрини Росії на початку ХХ ст. Через відстоювання інтересів «русских» забезпечувались інтереси Російської монархії.

Джерела та література

1. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція (середина ХІХ століття — 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів: Світ, 1992. — Випуск 28. — С. 82–98; Мацевко І. Польські національні демократи і неославізм (1907–1910) / Ірина Мацевко // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. — Вип. 35–36. — С. 221–237; Мазур О. Я. Галичина: «Галицько-російське благодійне товариство» (1902–1914 рр.) / О. Я. Мазур, О. М. Сухий // Вісник Державного університету Львівська політехніка. № 377. Держава та армія. — Львів: Видавництво державного університету «Львівська політехніка», 1999. — С. 104–113; Москвофільство: документи і матеріали / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; Вступ. ст., комент. О. Сухого; За заг. ред. С. А. Макарчука. — Львів, 2001. — 235 с.
2. Бахтурина А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина / Серия «Первая монография» под редакцией Г. А. Бордюгова. — М.: «АИРО-XX», 2000. — 264 с.; Клопова М. Э. Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-росийских отношений в начале ХХ в. / М. Э. Клопова // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — М.: Институт славяноведения РАН, 2005. — С. 93–115; Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине ХІХ–ХХ вв. / Н. М. Пашаева. — М.: ГПИБ, 2001. — 201 с.; Миллер А. И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов / А. И. Миллер // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. — М., 1997. — С. 68–74; Его же. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). — СПб.: Алетейя, 2000. — 268 с.

3. Западные окраины Российской империи / Под ред. М. Долбилова, А. Миллера. — М.: Новое литературное обозрение, 2006. — 608 с.
4. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи) / Євген Пастернак. — Вінніпег–Торонто, 1968. — 466 с.
5. Грушевський М. За Холмщину / Михайло Грушевський // Пам'ятки України. — 1995. — № 3. — С. 34–35.
6. Митрополит Евлогий (Георгиевский). Путь моей жизни. Воспоминания / Евлогий Георгиевский. — Режим доступа: <http://ricolor.org/history/b/eg/>.
7. Позняк С. В. «Польский вопрос» во властных структурах императорской России накануне и в годы Первой мировой войны / С. В. Позняк / Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей / Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др. — Мн.: БГУ, 2004. — Вып. 1. — С. 159–173.
8. Столыпин А. Слово об отце // П. А. Столыпин. Нам нужна великая Россия...: Полн. собр. речей в Государственной Думе и Государственном совете. 1906–1911 гг. / Аркадий Столыпин. — М.: «Молодая гвардия», 1991. — С. 18–23.
9. Захарчин Н. Г. «Русская национальная фракция» у Третій Державній Думі про етнокультурний характер Холмщини і Підляшшя і потребу створення Холмської губернії / Н. Г. Захарчин. — Режим доступа: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Istoria/28401.doc.htm.
10. Самарцева Е. И. Родом из Санкт-Петербурга. О графе Владимире Алексеевиче Бобринском / Е. И. Самарцева // История Петербурга. — 2004. — № 1 (17). — С. 17–21.
11. Як русифікувати Холмщину // Хроніки Львова. 1910-й. — Режим доступа: http://www.mankurty.com/hroniky/?page_id=116&page=34.
12. Дымша Л. Холмский вопрос / Любомир Дымша. — С.-Пб: Типография Товарищества «Общественная Польза», 1910. — 122 с.
13. Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. — М.: Издательство политической литературы, 2001. — 286 с.
14. Рожков В. Церковные вопросы в Государственной думе (1906–1917 гг.) / Владимир Рожков. — М.: Изд-во Крутицкого подворья; Общ-во любителей церковной истории, 2004. — 560 с.
15. Санькова С. М. Всероссийский национальный союз (ВНС) / С. М. Санькова. — Режим доступа: http://www.stolypin.ru/enciklopedia_s6.html.
16. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. — М.: Новое литературное обозрение, 2006. — 248 с.
17. Империя и нация в воображении русского национализма. Взгляд историка. Лекция Алексея Миллера. — Режим доступа: <http://www.polit.ru/lectures/2005/04/14/miller.html>.

Анотації

Передерко В. П. Неославизм В. Бобринского: апология «русских» Холмщини.

В статье исследуется общественно-политическая деятельность представителя российских националистов В. Бобринского в контексте «холмского вопроса», анализируется его вклад в защиту прав, свобод и интересов населения Забужской Руси.

Perederko V. P. Neoslavism of V. Bobrinsky: apology of “Russians” in Holmzhina.

The article deals with the public and political activities of the representative of Russian nationalists V. Bobrinsky in the context of «Kholm question», examines his contribution to the protection of human rights and interests of the population of Zabuz'ka Rus'.

І. І. Ярмошик

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКУБА ГОФФМАНА (1896–1964 рр.) ТА ЙОГО ПЕДАГОГІЧНО- ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СПРАВІ ВИВЧЕННЯ ВОЛИНИ У 1930-х РОКАХ

Польські історики традиційно приділяли значну увагу дослідженням історичного минулого різних регіонів України, особливо тих, котрі входили до складу Речі Посполитої, через що їх минуле було тісно переплетене з державними долями польської держави. З-поміж цих регіонів у першу чергу слід назвати Волинь, Поділля та Київщину (до останньої польські науковці упродовж ХІХ — початку ХХ ст. вживали термін «Україна»). У ХІХ ст. ці вивчення були поставлені на наукову основу, сформовано ґрунтовну джерельну базу для подальших історичних студій. Важливим етапом розвитку історико-краєзнавчого вивчення Волині стали 1930-ті роки. Унаслідок політичних потрясінь, викликаних Першою світовою війною, визвольним рухом у Польщі, умови розвитку історичних досліджень Волині суттєво змінилися. Було відновлено Польську державу, значна частина земель колишньої Волинської губернії, в територіальних рамках котрої проходив процес історико-краєзнавчих досліджень Волині у ХІХ ст., відійшли до складу ІІ Речі Посполитої.